

Krav om uddannelse = risiko for marginalisering?

Hvad skal der til for at den enkelte bliver i stand til at realisere et fuldt medborgerskab?

Af Peter Koudahl

I det moderne samfund er deltagelse i samfundslivet knyttet snævert sammen med deltagelse i arbejdslivet. Fra børnenes debut i institutionsverdenen, der ofte sker allerede før de fylder et år, og gennem deres karriere i skole og uddannelsessystem handler det således om, at de udvikles til velfungerende mennesker, der som voksne kan indgå i samfundslivet gennem indtagelse af en position på arbejdsmarkedet. Et arbejdsmarked der i stigende grad præges af liberaliseringer, dereguleringer og stadig mere fleksible ansættelsesformer, og hvor muligheden for at indtage en position i stigende grad synes at være afhængig af gennemførelse af specifikke uddannelser¹⁾. Indenfor uddannelsessystemet synes tendensen at være, at uddannelserne dels udstrækkes i længde og at elever og studerende tilbringer en større del af uddannelserne i traditionelle skoleagtige sammenhænge, adskilt fra den praksis uddannelserne skal kvalificere til.

Denne artikel vil, med udgangspunkt i en diskussion af den generelle tendens til "skolegørelse" af uddannelsesforløbet og den omsiggribende formalisering af kvalifikationsprocessen, så selv de mest elementære arbejdsprocesser efterhånden forudsætter gennemførelse af et uddannelsesforløb, fokusere på mulige konsekvenser for de grupper i samfundet med begrænset uddannelseskapital, der ikke alene risikerer at blive tabere i kampen om positioner på arbejdsmarkedet, men som også risikerer en samfundsmæssig marginalisering og dermed udelukkelse fra muligheden for at realisere et fuldt medborgerskab. Overordnet risikerer denne udvikling at føre til, at det danske samfund bliver stadig mere polariseret.

Spørgsmålet er om det fra politisk hold formulerede krav til de kortuddannede²⁾ om at opkvalificere sig gennem uddannelse kan medvirke til at forhindre tendenserne til marginalisering, eller om kravet snarere resulterer i at tendensen til marginalisering og dermed til at den samfundsmæssige polarisering forstærkes.

For at diskussionen kan føres i den rette kontekst, vil artiklen

desuden inddrage det faktum, at strukturen på arbejdsmarkedet i disse år ændrer sig således at mange jobs, særligt inden for fremstillingsindustrien, der førhen kunne besættes med uddannet arbejdskraft, i de kommende år vil forsvinde. Samtidig introduceres ny teknologi i de tilbageblevne dele af fremstillingsindustrien, hvilket blandt andet stiller krav til medarbejdernes IT-kundskaber og krav om læse- og skrivekundskaber på et vist niveau. Arbejdet omorganiseres, eksempelvis gennem introduktion af selvstyrende grupper, hvilket stiller krav til medarbejderne om at kunne samarbejde og løse problemer. Disse tendenser til forandringer i arbejdets indhold og organisation følges af en stigning inden for de områder på arbejdsmarkedet, der kan betegnes som "servicefag", herunder alt fra transport og rengøring til finans- og juridisk virksomhed³⁾

Uddannelse og adgangen til arbejdsmarkedet.

På trods af politiske meldinger om, at der skal skabes et rummeligt arbejdsmarked, og at der skal skabes uddannelse til alle, synes tendensen at være at en stadig voksende gruppe skubbes ud af det danske arbejdsmarked. I debatten finder vi tal på mellem 500.000 og 1.000.000 danskere i den arbejdsdygtige alder som er på en eller anden form for overførselsindkomst. Finansministeriet anslår, at der i perioden 1990 til 2000 i gennemsnit er udstødt 13.000 mennesker fra arbejdsmarkedet hvert år, således at antallet af danskere i den arbejdsduelige alder der er på permanent offentlig forsørgelse, som eksempelvis kontanthjælp, sygedagpenge, revalidering, overgangsydelse eller efterløn, i denne periode er steget fra 471.000 til 589.000. Til sammenligning var udstødelsen fra arbejdsmarkedet i følge samme rapport fra finansministeriet i den forudgående tiårsperiode fra 1980 til 1990 ca. 4.000 om

året⁴⁾. Forfatterne til bogen "Du glade verden"⁵⁾ anslår på baggrund af samme tal fra finansministeriet, at udstødningen fra arbejdsmarkedet i perioden 1990 til 2000 snarere nærmer sig 40.000 om året. Samtidig med at de officielle arbejdsløshedstal er historisk lave, hvilket blandt andet skyldes at førnævnte grupper i den udstrækning de er i aktivering, på kontanthjælp, overgået til efterløn eller førtidspension ikke figurerer som arbejdsløse i statistikkerne, eksisterer der blandt specifikke grupper i det danske samfund stadig en meget høj arbejdsløshed. Det gælder

eksempelvis blandt voksne indvandrere, hvor arbejdsløsheden er tæt på 50%. For indvandrere gælder desuden, at den uddannelse de eventuelt måtte medbringe fra deres hjemland ofte ikke bliver godkendt i det danske system⁶⁾ og at der synes at eksistere en udpræget diskrimination af indvandrere på det danske arbejdsmarked.

Det vil sige, at mens der findes store samfundsgrupper der ikke har adgang til arbejdsmarkedet er der en stigende efterspørgsel efter "velkvalificeret" arbejdskraft. Eksempelvis har efterspørgslen efter veluddannede IT-medarbejdere ført til indførelse af en "green card" ordning efter amerikansk forbillede, således at velud-

dannede udlændinge tilbydes opholds- og arbejdstilladelse såfremt deres arbejdskvalifikationer er efterspurgt på arbejdsmarkedet.

Med andre ord kunne det tyde på, at arbejdsmarkedet er ved at blive opsplittet i et A- og et B-hold. A-holdet der består af de veluddannede og fleksible, der er parate til at indgå i den ny vidensøkonomi og B-holdet hvor de hvis kvalifikationer ikke anerkendes på arbejdsmarkedet, de kortuddannede og ikke-uddannelsesparate, må tage til takke med lavtlønnede jobs, hvis ikke de helt mister fodfæstet på arbejdsmarkedet⁷⁾.

Den neo-liberale uddannelsesdiskurs

I den forbindelse er det vigtigt at rette fokus mod de ændringer der sker i relationerne mellem uddannelsessystemet og arbejdsmarkedet. Ikke mindst den måde hvorpå disse ændringer "italesættes". Sammenhængen mellem at indtage en position på arbejdsmarkedet og gennemførelse af specifikke formaliserede uddannelsesforløb betones stadig tydeligere. Denne sammenhæng forstærkes blandt andet gennem en stadig understregning af, at samfundet udvikler sig væk fra "industri-samfundet" og en økonomi baseret på produktion og udveksling af varer og i retning af et samfund hvor viden bliver det primære udgangspunkt for økonomisk vækst. Denne overgang til "vidensøkonomien", som selvudnævnte progressivister⁸⁾ godt hjulpet af både den tidligere regering og den netop tiltrådte højre-regering ynder at kalde det, fordrer at den enkelte tilrettelægger sin egen kvalifikationsproces gennem det formaliserede uddannelsessystem og at denne rettes mod netop de specifikke kompetencer, der kan anvendes i vidensøkonomien. På den ene side afspejler denne måde at italesætte diskussionen en cementering af den neoliberale tankegang, at kvalifikationsprocessen er en individuel sag og at kvalifikations værdi alene måles i forhold til hvor hurtigt "de kan blive til gavn for virksomhederne"⁹⁾. På den anden side synes opstillingen af dette ideal for kvalifikationsprocessen og for udviklingen af de menneskelige egenskaber at korrespondere med det progres-

sive mellemlags egen selvforståelse af, hvori det gode liv består. Med andre ord synes det som om, at netop de værdier dette segment af befolkningen funderer sin samfundsmæssige position på, bliver forsøgt gjort universelle og som sådan kommer til at fungere som målestok for andre samfundsgruppers kvalifikationsproces og deltagelse i uddannelses- og arbejdslivet. Hele diskussionen om "livslang læring" kan i denne sammenhæng forstås som denne samfundsgruppes måde at gøre en dyd af nødvendigheden, forstået som almengørelse af egne normer og værdier. Det betyder, at de grupper i samfundet der ikke kan indfri dette ideal, gennem deres deltagelse i et uddannelsessystem, der ikke alene har til opgave at kvalificere deltagerne, men som samtidig gennem prøver og eksaminer har til opgave at sortere blandt deltagerne, lærer at opfatte sig selv som mangelfulde og utilstrækkelige. Konkret betyder det, at disse mennesker gennem "livslang læring" lærer at acceptere, at de formodentlig ikke skal gøre sig håb om en længerevarende uddannelse, men at de snarere skal sigte på at gennemføre relativt korte uddannelsesforløb for dog at sikre sig en position på arbejdsmarkedet.

Med andre ord legitimerer uddannelsessystemet en samfundsmæssig social rangorden.¹⁰⁾ Og i den udstrækning det sker uden at uddannelsessystemets legitimitet anfægtes, sker det med alle involverede gruppers accept. Derfor arbejder uddannelsessystemet på baggrund af en ideologi om, at de der har succes med deres uddannelse er de flittige, intelligente og begavede¹¹⁾. Den manglende erkendelse af uddan-

nelsessystemets sorterende funktioner og af at denne sortering sker på baggrund af sociale- og kulturelle forskelle, er fundamentet for hele uddannelsessystemets legitimitet. Fastholdelsen af den herskende italesættelse af kvalifikationsdiskussionen kan derfor – uden de store protester – resultere i marginalisering af stadig større samfundsgrupper; i første omgang i relation til uddannelsessystemet, i anden omgang fra arbejdsmarkedet. Et muligt resultat af denne proces kan blive en stigende samfundsmæssig polarisering.

Markedstækningen indenfor uddannelsessystemet

Der er en tilsyneladende uproblematisk enighed blandt politikere, uddannelsessystem og erhvervsliv om, at en generel høj-

Dengang det var muligt at finde et arbejde fordi man var stærk, flittig og aldrig syg, er ovre. Det gælder traditionelle ”mandejobs” indenfor håndværk og industri men også når det gælder omsorgserhvervene, der typisk har været forbundet med kvindernes arbejde i hjemmene, med pasning af børn, familie og hus, er der kun adgang til efter gennemførelse af specifikke uddannelser og kurser. Den ufaglærte arbejder som vi har kendt ham/hende vil snart være en saga blot.

En anden gennemgående tendens i uddannelsessystemet er, at det i stadig større omfang bliver underlagt egentlig markedstækning. Forestillingen om uddannelsessystemet som et sted hvor den enkelte kan udvikle sig som menneske og samtidig kvalificere sig til videre uddan-

nelse af uddannelsesniveaue er ensbetydende med at Danmark står sig bedst muligt i den internationale konkurrence. Det forhold at det danske samfund på trods af manglende tilgang til naturligt forekommende rigdomme alligevel har formået at blive et af de rigeste lande i verden tilskrives som regel, at Danmark har formået at forædle det eneste eksisterende råstof, nemlig indbyggerne. Denne forædling er sket gennem uddannelsessystemet. Formentlig er det en af årsagerne til at stort set alle arbejdsområder på arbejdsmarkedet efterhånden er omfattet af formaliseret uddannelse.

nelse eller til arbejde er vigende for en indstilling om, at uddannelsessystemet først og fremmest skal producere kvalifikationer, der hurtigt kan omsættes på arbejdsmarkedet med henblik på at skabe økonomisk overskud. Også forskningen er i stigende grad underlagt denne tendens. Etableringen af det nye ministerium for videnskab, teknologi og udvikling sender et klart signal herom. Administrativt er kapitaliseringen af uddannelsessystemet blandt andet gennemført ved at langt de fleste uddannelsesinstitutioner modtager tilskud efter taxameter-princippet, således at tilskuddet er direkte afhængigt af hvor

mange færdige "kandidater" der produceres. Kvaliteten i uddannelsen bliver således identificeret med antallet af producerede enheder. For nogle dele af uddannelsessystemet har det store konsekvenser: Eksempelvis slås mange tekniske skoler med et vigende elevtal og kolossale frafaldsprocenter, hvilket er ensbetydende med faldende indtægter.

Markedstænkningen genfindes i folkeskolen, hvor den særligt udtrykkes i krav om effektivitet i (ind)læringen. Som det er nu kan børnene begynde i børnehaveklasse som 5-årige. Men der har været forslag fremme om, at børnene allerede skal kunne begynde i skolen som 4-årige. Samtidig bliver der fokuseret stadig mere på indlæring i børnehaveklassen således at mere egentligt skolearbejde skal finde sted i en obligatorisk børnehaveklasse. Samme diskussion finder sted vedrørende børnehavernes rolle i kvalifikationsprocessen. Flere kommuner, blandt andre Helsingør i Nordsjælland, har kørt forsøg med stave- og læsetræning i børnehaverne. Det kan synes fornuftigt, at børn, hvis de viser interesse for og er motiverede til det, ikke skal holdes væk fra at lære noget. Problemet med denne logik er, at den som udgangspunkt har, at børnene kun kan lære noget når det sker gennem sammenhænge tilrettelagt af voksne. Eva Gulløv har blandt andre påvist, at børnenes betydningsdannelse sker i et samspil med andre børn og de voksne¹²⁾. Inddragelsen af stadig mere tid til voksentilrettelagte, kognitive indlæringsprocesser vil alt andet lige resultere i, at der bliver mindre tid til at børnene i gensidigt samspil lærer sig grundlæggende sociale kompetencer som konfliktløsning, forhandling og gensidig respekt. Tomas Ellegaard¹³⁾ undersøgelse peger på, at børns sociokulturelle baggrund har betydning for resultatet af deres daginstitutionforløb: For nogle børn er daginstitutionen det første nederlag, den første oplevelse af ikke at slå til. Daginstitutionen fungerer derved som begyndelsen på en livsbane der reproducerer forældrenes marginalisering. Introduktionen af egentlige undervisningsaktiviteter vil kun forstærke denne tendens, hvilket på sin side vil medvirke

til, at den sociale selektion allerede i daginstitutionen forstærkes.

I en situation med relativt små ungdomsårgange og relativt mange ældre er det nærliggende at forbinde det forstærkede ønske om børnenes tidlige deltagelse i skolelignende undervisning med en effektivitetskalkule, der tilsiger at jo tidligere børnene kan lære de faglige elementer der knytter sig til skolen, jo hurtigere vil de være parate til at gå videre i uddannelsessystemet og jo hurtigere kan de indtræde på arbejdsmarkedet og begynde at tjene penge til sig selv og til samfundet som sådan. Denne målrationalitet, som Max Weber så som menneskehedens indesparing i et gyldent bur¹⁴⁾ og som Habermas ser som systemverdenens underlæggelse af livsverdenen¹⁵⁾, er udtryk for en kynisk tænkning, hvor det primære fokus er på et abstrakt, anvendelsesparat resultat, der ligger uden for det enkelte menneske. En diskussion af "det gode liv" og dets bestanddele for den enkelte, er her udelukket. På trods af den herskende neoliberale politiske diskurs er det værd at minde om et af de helt afgørende karakteristika Marx hæftede på det kapitalistiske samfund: Tingsliggørelsen af mennesket, hvorefter menneskets samfundsmæssige værdi sættes lig med dets værdi som arbejdskraft. Det vil sige lig med dets værdi i den kapitalistiske produktion. I relation til skolen indebærer denne logik, at børnene først og fremmest er råstof, der skal forædles til gavn for noget der ligger uden for barnet selv. Og undervisningen skal tilrettelægges med henblik på størst mulig effektivitet, hvilket indebærer et individualiseret fokus på kvalifikationstænkningen. Anvendelsen af forskellige tests allerede fra børnehaveklassen indikerer denne individuelle detaljstyring.

Individualiseringen er formaliseret i den gældende lovgivning for folkeskolen, hvor begrebet om undervisningsdifferentiering er centralt. Kravet om undervisningsdifferentiering kan forstås i forlængelse af den kritik der op gennem 80'erne blev rettet mod folkeskolen for at satse på det middelmådtige, på at gøre eleverne "lige dumme" og for på den måde at forfordele de "dygtige" elever. I det lys kan differentieringen

have sin berettigelse. Men den generelle individualisering af kvalifikationsprocessen lægger op til at tilgode-se børn med den mest adækvate sociale baggrund¹⁶. Det vigtige her er ikke, som jeg skal komme tilbage til, at skolen altid har virket og tilsyneladende stadig virker socialt reproducerende, men at konstatere at den måde hvorpå kvalifikationsprocessen italesættes, etablerer en legitimering af den sociale reproduktion. Samtidig understøttes forestillinger om kvalifikationsprocessen baseret på teorier om "human capital". Med andre ord dels en opfattelse af mennesket som et potentielt investeringsobjekt i jagten på økonomisk gevinst, hvorfor mennesket skal "optimeres" i kvalifikationsmæssig sammenhæng, dels en forestilling om mennesket som et væsen der på baggrund af rationelle kalkuler¹⁷ altid vil søge at optimere udbyttet af enhver given situation. Et "Homo Economicus".

En yderligere indikation på markedstænkningens gennemtrængning af skolens arbejde er, at på trods af folkeskolelovens formålsparagraffer, der betoner at folkeskolen skal uddanne "hele" mennesker, med udgangspunkt i den enkelte elevs evner og behov, at samarbejde og fællesskab skal være en del af skolens værdigrundlag, er det eneste eleverne bliver eksamineret i ved folkeskolens afgangsprøve deres faglige – og dermed boglige standpunkter.

Kravet om at der for den enkelte elev skal udarbejdes en individuel uddannelsesplan allerede fra de første klassetrin, er af den tidligere undervisningsminister Margrethe Vestager ment som et forsøg på at få "bragt skæve børn på ret køl". Og det er givet, at der er børn med sociale problemer, der kan have gavn af den ekstra opmærksomhed og den ekstra indsats der måtte følge med. Men det grundlæggende problem, at skolen sorterer med udgangspunkt i sin egen norm- og værdiopfattelse, lades ude af betragtning. Grunden til at der over-

hovedet findes skæve børn i samfundet er jo at samfundet er skævt¹⁸. Således er faren dels, at de "skæve børn" gennem det øgede fokus, på den ene side fastholdes i deres lettere kæntrede position: De lærer gennem hele skolens virksomhed, at de er mangelfulde, at de ikke duer. Dels at denne ulighed legitimeres: De sociale uligheder der findes i samfundet viser sig i folkeskolen, der som legitim repræsentant for den legitime kultur, de rette holdninger og den rette indstilling til sig selv og til fremtiden kommer til at fungerer som en "Maxwells" dæmon¹⁹, der sorterer børnene i relation til deres sociale og kulturelle udgangspunkter. Eksempelvis vil kravet til eleverne om selvstændig stillingtagen og om på et tidligt tidspunkt i skoleforløbet at kunne foretage selvstændige valg, alt andet lige, forfordele de elever der ikke har den, i forhold til skolens kultur, rette sociale- eller kulturelle ballast. Det vil sige, de elever med begrænset kulturel kapital og uddannelseskapital.

Mange undersøgelser understøtter denne antagelse, at uddannelsessystemet ikke medvirker til udligning af sociale forskelle men i mange tilfælde snarere medvirker til at reproducere de sociale forskelle der eksisterer før indtrædelse i uddannelsessystemet. Blandt andre dokumenterer Erik Jørgen Hansens forløbsundersøgelse, der omfatter godt 3000 personer over en periode på 28 år, at der er sket en generel højnelse af uddannelsesniveaet i Danmark. Samtidig dokumenterer undersøgelsen at de sociale forskelle er opretholdt, bare på et andet niveau²⁰. Eller som Callewaert så rammende har udtrykt det, ser det ud som om alle er i færd med at kravle op af uddannelsesstigen mens den synker ned i den anden ende²¹. Hvad der sker med de der ikke når at kravle op ad stigen mens den synker, er et centralt spørgsmål!

Social reproduktion og samfundsmæssig magtfordeling

At eleverne vælger en uddannelse efter folkeskolen synes at være selvfølgelig. At afslutte folkeskolen uden at have tilmeldt sig en eller anden uddannelse synes på det nærmeste utænkeligt og udløser refleks-

mæssigt voldsom aktivitet hos forældre, studievejledere, skolepsykologer, skoleinspektører og bistandskontorer. Udarbejdelsen af elevernes individuelle uddannelsesplaner er et forsøg på at imødegå denne situation. På den måde lærer eleverne på et meget tidligt tidspunkt, at de aktiviteter de laver i dag først vil have værdi engang i fremtiden. Denne allerede omtalte målrationalitet understøtter udviklingen af et samfundsmæssigt stadig mere indsnævret "normalmenneske": Det fleksible, arbejdsomme, omstillingsparate menneske med orden i de boglige kva-

grad underlægges denne tendens.

Som et eksempel kan man vende sig mod erhvervsuddannelserne, der omfatter et meget bredt udsnit af praktikeruddannelser. Her afspejles den beskrevne udvikling tydeligt i den seneste uddannelsesreform²³⁾, hvor der blandt andet lægges op til at uddannelserne også skal omfatte almen- og studieforberedende fag. Samtidig hermed introduceres, helt i tråd med den individualistiske kvalifikationsdiskurs, en ny struktur for uddannelserne, hvor den enkelte elev i samarbejde med en vejleder skal udarbejde en individuel plan for sit

lifikationer og et livsfokus der fortoner sig i horisonten.

I uddannelsessystemet synes der at være etableret en udtalt hierarkisk orden, hvor graden af bogligt- eller teoretisk indhold bestemmer uddannelsens anseelse²²⁾. Denne orientering forstærkes af det arbejde der udføres i folkeskolen, hvor boglige/teoretiske færdigheder er omdrejningspunkt for undervisningen og samtidig udgør den endelige objektivering af skoleuddannelsens indhold: Eksamensbeviset. De unge har med andre ord på egen krop lært sig, at succes i tilværelsen hænger nøje sammen med beherskelse af specifikke boglige/teoretiske indhold med henblik på valg – og gennemførelse – af en uddannelse med en boglig/teoretisk profil. Dette kunne være en mulig forklaring på, hvorfor uddannelserne generelt bliver længere og længere og at elever og studerende generelt tilbringer mere og mere tid på skolebænken, så også uddannelser til udprægede praktiske opgaver som eksempelvis social- og sundhedshjælper/assistent, håndværker, lastbilchauffør, lærer, pædagog og sygeplejerske mv. i stigende

egget uddannelsesforløb. Den normative udgangsantagelse for denne idé kan, som tidligere diskuteret, genfindes i mellem-lagsforestillingen om det autonome individ med sig selv som livsprojekt. De store spørgsmål står dog tilbage: Er de der vælger en erhvervsuddannelse i besiddelse af den uddannelseskapital der skal til for at kunne orientere sig blandt de vanvittigt mange muligheder, der ligger for at opstille en uddannelsesplan? Eller vil kravet om at "skabe sig selv" resultere i et øget frafald blandt elever der oprindeligt valgte uddannelsen fordi de ville beskæftige sig med noget praktisk? Eller vil rekrutteringen til erhvervsuddannelserne over tid ændre sig, således at andre, mere bogligt orienterede unge end tilfældet er i dag, vil søge erhvervsuddannelserne? Det vil i givet fald rejse spørgsmålet om, hvor de der tidligere ville have valgt en erhvervsuddannelse så skal gå hen! ²⁴⁾

Måske gør de som den Dennis på 27 år der bor i det gamle arbejderkvarter i København, Sydhavnen, med hvem dagbladet Information i forbindelse med folketingsvalget i november 2001 bragte et

interview²⁵). Dennis fortæller i interviewet blandt andet om at han engang begyndte på Metalfagskolen i Ballerup, fordi han gerne ville være smed, men at han måtte opgive uddannelsen i 2. skoleperiode, fordi de boglige krav blev for høje. I stedet er Dennis nu i aktivering og håber på at blive taxachauffør. Med andre ord: Dennis' håb om at gennemføre en uddannelse til smed kan ikke realiseres på grund af uddannelsessystemets stadig stigende krav til boglige eller teoretiske færdigheder.

Man må i denne sammenhæng stille sig nogle spørgsmål:

- Er det stigende uddannelsesniveau udtryk for en generel inflation i uddannelserne, således at der til arbejdsfunktioner der tidligere ikke krævede skoleuddannelse eller relativt kort uddannelse nu kræves stadig mere uddannelse selvom arbejdsopgaverne ikke har ændret sig?
- Eller er der tale om, at der sker en stadig større identifikation mellem erhvervsens af uddannelsesbeviser og de reelle kvalifikationer, således at uddannelsesbeviser primært har en symbolsk funktion som adgangsbillet til et givet job, men at de ikke nødvendigvis fortæller noget om indehaverens reelle kvalifikationer?²⁶.
- Eller er det stigende uddannelsesniveau forstået som stadig mere formaliseret uddannelse, udtryk for at de arbejdsfunktioner der eksisterer på arbejdsmarkedet er blevet mere uddannelseskrævende?

Fremtidens arbejdsmarked – nye marginaliseringstendenser?

Med den stigende globalisering ses, blandt virksomheder indenfor den traditionelle arbejdskraftkrævende fremstillingsindustri der overvejende har betjent sig af relativt kortuddannet arbejdskraft, en tendens til at flytte produktionen til områder, typisk uden for Vesteuropa, hvor omkostningsniveauet, særligt hvad angår lønnen, er lavere end i Danmark.

Beskæftigelse indenfor den tilbageblevne fremstillingsindustri vil typisk kræve forudgående uddannelse i takt med at den bliver stadig mere teknologitung. Internationale virksomheder, der de senere år på baggrund af gunstige skattevilkår har etableret sig i Danmark, opererer netop indenfor de teknologitunge og uddannelseskrævende sektorer som biokemi, IT- og finanssektorerne. Samtidig hermed sker der en stigning af antallet af beskæftigede indenfor

servicefag, herunder pleje- og omsorg, finans- og juridisk virksomhed, undervisning og transport²⁷). Der findes mig bekendt ingen danske bidrag der undersøger konsekvenserne af denne udvikling i relation til sociale marginaliseringsprocesser.

Saskia Sassen har undersøgt konsekvenserne af lignende udviklinger, tilbagegang i fremstillingsindustrien og stigning indenfor "serviceindustrien" i Tokyo, New York og London, samt de samfundsmæssige konsekvenser i relation til ulighed²⁸. Indenfor serviceindustrien skelner hun mellem "pro-

fessionel-" og "kontorbeskæftigelse"²⁹). Hendes undersøgelse peger på at der skabes en stigende ulighed indenfor serviceindustrien hvad angår løn, således at lønniveauet for professionel beskæftigelse er stærkt stigende mens det er faldende inden for kontorbeskæftigelse. Denne udvikling synes at være meget stærkere end tilfældet var for en økonomi baseret på fremstillingsindustrien. Samtidig ses en stigning i kontrakt- og deltidsansættelser. En konsekvens heraf er udvikling af yderligere ulighed i indkomst mellem kvinder og mænd, fordi det ofte er kvinder der har deltidsansættelser og mændene der har de velbetalte kontraktansættelser. Med andre ord: Nutidens førende sektorer på arbejdsmarkedet producerer et større antal højindkomstjobs og et større antal lavindkomstjobs end tilfældet er i en fremstillingsbaseret økonomi. Samtidig tyder hendes undersøgelser på, at hvor fremstillingsindustrien var i stand til at absorbere

store grupper ufaglærte og kortuddannede, finder de ingen plads i den nye serviceindustri. Tværtimod marginaliseres de i arbejdsmarkedsmæssig sammenhæng til andre underordnede servicefunktioner (transport, rengøring, hotel- og restaurationsbranchen).

Hvis vi overfører disse resultater til danske forhold betyder det, at en fortsat afvikling af den traditionelle fremstillingsindustri til fordel for en fortsat udvikling af den kvalifikationskrævende fremstillingsindustri og den nye vidensbaserede serviceindustri, vil resultere i en øget selektion i adgangen til arbejdsmarkedet, hvor det at kunne præsentere de rette uddannelsesbeviser alt andet lige vil være afgørende. I og med erhvervelsen af de uddannelsesbeviser der kvalificerer til den ny vidensbaserede serviceindustri, som hovedregel kræver relativ stor og langvarig investering i uddannelsessystemet, og at adgangen til og muligheden for at gennemføre en sådan uddannelse er afhængig af de sociale forhold der eksisterer for den enkelte før indtrædelse i uddannelsessystemet³⁰⁾, er der en risiko for, at denne udvikling vil føre til en marginalisering af de samfundsgrupper der ikke er i besiddelse af den fornødne uddannelseskapital. De med kort- eller ingen uddannelse vil blive henvist til lavindkomstjobs med risiko for at ryge helt ud af arbejdsmarkedet, hvilket i sig selv vil skabe en øget polarisering i samfundet. Hvad angår indtjening vil personer med lange uddannelser kunne se frem til en stadig relativ stigning i indkomstniveauet mens de med kort eller ingen uddannelse vil kunne se frem til et relativt fald i indkomstniveauet. Hvilket i sig selv vil kunne resultere i en forøgelse af den samfundsmæssige polarisering.

Denne udviklingstendens understøttes af Socialforskningsinstituttets forskning i arbejdsmarkedets rummelighed. Her hedder det, at den beskrevne udvikling i arbejdsmarkedets struktur på den ene side skaber et mere rummeligt arbejdsmarked, især for personer der kan leve med fleksibelt arbejde. Men at arbejdsmarkedet samtidigt bliver mindre rummeligt for personer uden arbejde og for personer der ikke lever op til de nye krav om personlige kva-

lifikationer, herunder fleksibilitet. I sammenhæng med en tendens, hvor virksomhederne satser på en "kernearbejdsstyrke", der opkvalificeres og udvikles løbende gennem arbejdet og uddannelses-tilbud, og i travle perioder supplerer arbejdsstyrken med midlertidigt ansatte til rutineprægede opgaver, såkaldt "randarbejdsstyrke", vil der skabes færre jobåbninger og dermed færre muligheder for fast ansættelse. Dette vil primært ramme de der ikke har arbejde og randarbejdsstyrken³¹⁾.

Med andre ord . . .

Tendensen til en stadig stærkere formalisering af kvalifikationsprocessen i stadig mere skolegjorte sammenhænge, hvor selvstændighed og fleksibilitet bliver stadig mere centralt placerede personlige kompetencer og den større betoning af sammenhængen mellem erhvervelsen af eksamens- og uddannelsesbeviser og muligheden for adgang til arbejdsmarkedet indeholder i sig selv en risiko for marginalisering af store samfundsgrupper. I sammenhæng med at mulighederne for i første omgang at blive optaget på, og i anden omgang at gennemføre uddannelser, varierer med deltagerens kulturelle og sociale baggrund, har det som konsekvens at kravet til alle dele af befolkningen om at kvalificere sig gennem "livslang læring" indeholder en yderligere forstærkning af tendensen til marginalisering. I den udstrækning at uddannelsessystemet fortsat kan udføre sit arbejde på baggrund af en egen forestilling om, at succes i uddannelse er ensbetydende med at deltagerne er flittige, intelligente og velbegavede, så længe kan uddannelsessystemet legitimt fungere som krumtap i den sociale- og kulturelle reproduktion og hermed den sociale selektionsproces. Konsekvenserne for de grupper i befolkningen, der ikke er i besiddelse af den af uddannelsessystemet krævede sociale- og kulturelle kapital og som derfor står uden mulighed for at konvertere disse til uddannelseskapital, vil derfor være, at de lærer at acceptere deres position som marginaliserede. I og med at indtagelse af samfundsmæssige magtfulde positioner i stadig større udstrækning kor-

responderer med gennemførelse af specifikke uddannelser, kommer kravet om at uddanne sig derfor på en paradoksalt facon til at cementere de samfundsmæssige magtforhold. Samtidig medfører strukturelle forandringsprocesser på arbejdsmarkedet, at antallet af funktioner der tidligere kunne opsuge ufaglært- og kortuddannede arbejdskraft bliver væsentligt formindsket, hvilket i sig selv kunne indikere at fortsat uddannelse er løsningen i bestræbelsen på at integrere de marginaliserede grupper i den nye vidensøkonomi. Med ca. 900.000 på arbejdsmarkedet der har folkeskolen som højst gennemførte uddannelse er det imidlertid spørgsmålet, om de alle skal uddannes til "vidensarbejdere" i den nye vidensøkonomi. Formodentlig vil der ikke være brug for et så stort antal. Der vil derimod være stor efterspørgsel på arbejdskraft i den underordnede serviceindustri. Udfordringen består derfor i at udvikle en samfundsindretning, hvor der skabes et tilstrækkeligt antal servicejobs – til en ordentlig løn, med mindre den fortsatte ekspansion indenfor uddannelsessystemet skal medvirke til fortsat marginalisering af stadig større samfundsgrupper, der vil stå uden mulighed for at realisere et fuldt medborgerskab - med yderligere samfundsmæssig polarisering til følge.

Noter:

1. Se eksempelvis Munk, Martin (2001): "Social elimination – uddannelse som ulighed og strukturel homologi", in Petersen, Karin Anna (red.) (2001): "Praktikker i erhverv og uddannelse". Akademisk Forlag.
2. Det anslås at der er ca. 900.000 beskæftigede i Danmark der har folkeskolen som højst fuldførte uddannelse.
3. Ifølge Erhvervsministeriet er beskæftigelsen indenfor de nævnte fagområder – "forretningsservice" – i Danmark steget med 140% siden 1995, og udgør således det erhvervsområde med langt den største vækst.
4. Finansredegørelsen 2000. Finansministeriet. Dagbladet Information 2. november 2001.
5. Banke, Cecilie mfl. (2001): "Du glade verden: En debatbog om en ny økonomi og en ny politisk dagsorden". Informations forlag.
6. Arnoldi, J ; Plum, M ; Chor, H (1999): "The System of Education". Dansk Flygtningehjælp.
7. Muligvis skulle dette suppleres med et C-hold, nemlig de veluddannede, hvis kvalifikationer ikke efterspørges på arbejdsmarkedet, og som derfor må tage eksempelvis sekretærarbejde. Arbejde de er fagligt overkvalificeret til. På C-holdet finder vi blandt andre mange nyuddannede humanister
8. Antorini, Christine; Dahl, Henrik; Goldschmidt, Lars (2001): "Det ny systemskifte". Gyldendal.
9. Statsminister Anders Fogh Rasmussen ved pressemødet den 26. november efter præsentationen af den nye regering
10. Specialarbejderforbundet i Danmark anslår, at 3 – 400.000 medlemmer af SID er så svært ordblinde at de ikke er i stand til at skrive et brev. Endsige at deltage i uddannelsesforløb der fordrer læsning og skrivning. Jeg har erfaringer fra afholdelse af efteruddannelseskursus (24 uger) for pædagogmedhjælpere, hvor næsten halvdelen

- af deltagerne ved kurssets begyndelse betegnede sig selv som ordblinde. Et stort antal af dem viste sig at være "funktionelt ordblinde": De havde i skolen haft det svært med læsning og var kommet til at opfatte sig selv som ordblinde, var holdt op med at læse – og derfor var de ikke gået i gang med en uddannelse. Mere end halvdelen af de deltagere der troede de var ordblinde har efterfølgende taget en uddannelse til pædagog.
11. Undervisningsministeriets beslutning om at offentliggøre den enkelte folkeskoles karaktergennemsnit ved folkeskolens afgangsprøve på Internettet kan forstås som et resultat af denne miskendelse af uddannelsessystemets fundament. Naturligvis har forskelle i skolernes indretning, bogbestand, adgang til faglokaler og IT mv. betydning for elevernes læring. Men alt andet lige afspejler forskellene i karaktergennemsnit snarere forskelle i skolernes rekrutteringsgrundlag, det vil sige forskelle i elevernes sociale baggrunde.
 12. Gulløv, Eva (1998): "Børn i fokus. Et antropologisk studie af betydningsdannelse blandt børn". Ph.d. afhandling. Institut for antropologi. Hovedpointerne fra undersøgelsen findes i: Gulløv, Eva (2000): "Socialisering i børnehaven", in Gytz Olesen, Søren (2000): "Pædagogiske praktikker". Forlaget PUC, Viborg Seminarium.
 13. Ellegaard, Tomas (2000): "En institution – forskellig barndom. Sociale forskelle i børnehaveliv". Socialpædagogisk bibliotek.
 14. Weber, Max (1995): "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd", Nansensgade Antikvariat.
 15. Nørager, Troels (1985): "System og livsverden. Jürgen Habermas konstruktion af det moderne", Anis.
 16. Se eksempelvis: Lejre, Thomas m.fl.'s kronik i dagbladet Information 1. februar 2000: "Den sociale arv blev væk".
 17. "Rational Choice"-teoriene ligger fint i forlængelse af den instrumentelle neo-liberale uddannelsestænkning. Se eksempelvis: Coleman JS (1990): "Foundations of a Social Theory". Belknap Press & Harvard University.
 18. Se eksempelvis: Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude (1977/1990): "Reproduction in Education, Society and Culture". Sage. Mathiesen, Anders (1975): "Sorteringsskolen". RUC-forlag. Mathiesen diskuterer problematikken med specielt henblik på ungdomsuddannelserne i: Mathiesen, Anders (2001): "Uddannelsernes sociologi", Christian Ejlers forlag.
 19. Fysikeren Maxwell brugte, for at forklare hvordan termodynamikkens lov kunne sættes ud af kraft, det billede at der i en beholder befinder sig en "dæmon" der sorterer partikler efter deres temperatur, således at de havner der hvor de er forudbestemt til at være. De hurtige havner i en del af beholderen hvor varmen stiger og de langsomme havner i en anden del af beholderen, hvor temperaturen falder. Ved at gøre dette opretholder dæmonen "ordenen", der hvis partiklerne var (som de jo er) blandet ville forsvinde og systemet ville blive lunkent. Uddannelsessystemet gør som Maxwells dæmon: Det opretholder den sociale orden gennem at sorterer eleverne på baggrund af deres kulturelle- og uddannelseskapital. Se eksempelvis: Bourdieu, Pierre (1997): "Af praktiske grunde" (kapitel 2), Hans Reitzels forlag.
 20. Hansen, Erik Jørgen (1995): "En generation blev voksen". Socialforskningsinstituttet.
 21. Callewaert, Staf (1998): "Uddannelsesfilosofi. Frankfurterskolens kritiske teori og Pierre Bourdieus sociologi", in Bjerg, Jens (1998): "Pædagogik. En grundbog til et fag". Hans Reitzels forlag.
 22. Se note 1.
 23. Lov om Erhvervsuddannelser. LBK nr. 724 af 25.07.2000. Undervisningsministeriet.
 24. En egentlig analyse af erhvervsuddannelserne vil formodentlig afsløre, at der er store forskelle de enkelte fag imellem, hvad dette spørgsmål angår.
 25. Dagbladet Information 8. november 2001.
 26. Se eksempelvis: Bourdieu, Pierre & Boltanski, Luc (1985): "Titel og Ställning. Om förhållandet mellan produktionssystemet och reproduktionssystemet", in Broady, Donald (red.) (1985): "Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi". UHÅ/FOU.
 27. Jf. Arbejdsministeriets/Beskæftigelsesministeriets nøgletal (www.am.dk). Se også note 3.
 28. Sassen, Saskia (1992): "The Global City. New York, London, Tokyo". Princeton University Press. Sassen, Saskia (2000): "Cities in a World Economy. Second Edition", Pine Forge Press.
 29. "Professionel beskæftigelse" omfatter jobs til hvilke der som hovedregel kræves betydelig investering i uddannelsessystemet (økonom, ingeniør, arkitekt, læge, advokater, revisorer etc.). "Kontorbeskæftigelse" korresponderer med den engelske term "clerical occupations" og omfatter underordnede positioner indenfor serviceindustrien.
 30. Se note 22.
 31. Socialforskningsinstituttet (2002): "Danske arbejdspladser – Plads til alle? Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om arbejdsmarkedets rummelighed". SFI, publ. 02:6.

Peter Koudahl, Ph.d. stipendiat. Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter.